

Azmî-zâde Hâletî'nin Derviş Paşa Hicviyyesi:

Hadd-i Mestân

NUSRET GEDİK*

Azmi-zade Haleti's Satire About Derviş Paşa:
Hadd-i Mestân

Ö Z E T

Hicviyyeler, insanın yaratılıştan gelen; öfke, nefret, alay etme isteği, eleştiri gibi kimi duyguların şairin muhayyileleriyle birleşmesiyle ortaya çıkar. Bu bağlıanda bu türün hangi dönemlerde artış gösterdiği dikkatle irdelenmeli, vermeye çalıştığı mesajlar iyi okunmalıdır. Türk edebiyatında da XVII. yüzyılda hiciv türünde örneklerin diğer dönemlere nazaran fazlaca verildiği görülmüş. Bunda pek tabii ki Osmanlı Devleti'nin bozulmaya başlayan siyasi yapısı önemli rol oynamıştır. Devlet yönetimindeki şahusların çeşitli ayak oyunları ile birbirlerini gözden düşürmeye çalışmaları çok iyi bir gözlemci olan Divan şairlerinin gözünden kaçmamıştır. şairler zulüm eden, haksızlık peşinde koşan, siyasi oyunlar eviren kişilerin daimâ kalemleriyle karşısında olmuşlardır. Azmi-zâde Hâletî de bu şairlerden birisidir. şairin devrin sadrazamı hakkında söylediği ve kaynaklarda bu mirvalde bilgi bulunmasına rağmen buğüne kadar ele geçmeyen Hadd-i Mestân adlı hicviyyesi makalenin konusudur. Edebiyat tarihlerinde daha çok rubâi-güluğu ile anılan Hâletî, hicviyyesinde dönemin hiciv üstadı Nef'i'yi aratmayan siori bir dil kullanmıştır. şairin, Osmanlı kroniklerinde adı hiç de iyi anılmayan devrin sadrazamı Derviş Paşa'nın katledilmesinin ardından yazdığı anlaşılan Hadd-i Mestân'ı, Türk hiciv edebiyatı literatüründe önemli bir yer edinecektir.

A B S T R A C T

Satires come out of the mergence of the poet's imagination and the emotions such as rage, hatred, will to ridicule, criticism that comes from human nature. In this context, increase in the writings in this genre must be carefully addressed, the messages it gives must be examined thoroughly. We witness that works belong to satire genre is written more than any other period in 17th century in Turkish literature. Decay in the political structure of Ottoman Empire played a substantial role on this. Divan poets did not fail to notice how bureaucrats tried to disgrace their rivals with plots. Poets took a stand against the people who are high-handed, wrongdoers and engaged in political plots. Azmi-zade Haleti is one of this poets. The subject of this article is his satire named Hadd-i Mestân which he said about the grand vizier of the period. This satire had not been come to light before although there could be found information about it on the reference works. Haleti who is mostly mentioned with his rubais in the literature histories, used a very strong language that is similar to Nef'i's. Hadd-i Mestân that the poet wrote after the execution of Derviş Pasha who is not referred with fairness in Ottoman chronicles is an important piece of work for Turkish satire literature.

A N A H T A R K E L İ M E L E R

Hiciv, hicviyye, XVII. yy., Derviş Paşa, Hâletî.

K E Y W O R D S

Satire, 17th century, Derviş Pasha, Haleti.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (nusret.gedik@marmara.edu.tr).

Giriş

Hicv veya *hiciv* kelimesi Türkçeye, Arapçadan geçmiş olup aslı hecv "هجو" ve hicâ "هجا" kelimelerinden türemiş bir sözcüktür (Mütercim Asım 1305: III/954). Hicvin kelime anlamı medhin tam tersi olarak bir insanın, hayvanın veya nesnenin ayıbını söylemek, kendisini kötülemek, yermek, sövmek, boş ve anlamsız sözler söylemektir. Heccâv ise hiciv söyleyen kişiye denir. Aristo'nun *Poetika*'sındaki *comedia* kelimesini İbni Sinâ'nın el-hicâ şeklinde tercüme etmiş olması Arap dilinde, hicânın *homour* (mizah) kelimesinin anlamını da içine alacak şekilde geniş bir kullanıma sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Fares 1993: 495).

Edebiyat terimi olarak hiciv kelimesinin bugüne kadar yapılan çalışmalarda birbirine benzer birçok tanımı yapılmıştır. Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin *Istilahâtü's-Şi'riyye* isimli risalesinde hiciv hakkında şunları söyler: Hicv. Bir kimseyi nazmla zemme dirler. Nesr olursa da hiciv dinür. Nisbet olunan emrin vukû'ı var ise gıybet; ve eğer gayr-ı vâki' ise iftirâdur. "Asamenallâhü ve iyyâküm an misli zâllik." Uhcü'l-müşrikîn hadîsi ziyâdatla mesturdur. Hassan'a hitâbeten vârid oldu. Mefhûmu bu ki " Ey Hassan sen ehl-i şirki hicv ü zemm eyle, Ruhü'l-kuds senin mâiyetindedir" (Tolasa 1986: 379). Birçok benzer tanımı yapılan hiciv, terim manasıyla genel olarak; biriyle şiir veya nesir yoluyla alay etme, şiir yoluyla birini gülünç hale koyma demektir. Günümüz Türkçesinde yergi kelimesi ile de karşılanan hicvin; alay, küçümse, öfke ve nefreti belirten sözler silsilesi manasında mı yoksa eleştiri anlamında mı kullanıldığı tartışılabilen hususlardan olmuştur. Tarihî metinler de bu duruma yardım edecek yeterli malzemeyi vermekten uzaktırlar. Zirâ hicvin yapıldığı metinler olarak bir türe ad olan hicviyyelerdeki durum da böyledir. Muhatabına karşı her türlü hakaret-âmiz sözü içeren, küfre varan hicviyyeler olduğu gibi mizaha ve nükteye dayalı daha edebî hicviyyeler de kaleme alınmıştır. Zaten hiciv türündeki bir eserin edebî değeri olması için zekâ ve nükte unsuru taşıması, zarif ve ince çağrışımlara açılması, mecaz, teşbih, istiare, mübalağa, hüsn-i ta'lîl, tecâhül-i ârif gibi edebî sanatları ihtiva etmesi gerekir (Okay 1998: 447).

İnsanın yaratılıştan gelen öfke, alay etme isteği, eleştiri, düşmanlık beslemek vb. duygu ve hareketlerinden beslenen hicviyyelerde farklı hiciv

unsurları bulunmaktadır. Bu unsurlar edebî eserin barındırdığı hiciv oranına göre "tehzil, ta'riz, zemm, şetm, kadh" gibi terimlerle anılmaktadırlar. İçerisinde alay bulunanlar "tehzil", taşlama ve sataşma bulunanlar "ta'riz", yerme ve kınama olanlar "zemm", sövgü içerikliler de "şetm" veya "kadh" adıyla anılır (Levend 1970: 40).

Batı geleneğinde hiciv genellikle çirkin, yanlış ve gülünç âdetlerin ve hadiselerin mahiyetini zarafet ve maharetle ortaya koymak olarak anlaşılmış ve böylece hiciv bir edebî tür olmanın yanında sosyal bir fonksiyon da yüklenmiştir (Okay 1998: 447). Oysaki doğu edebiyatlarında durum farklıdır. Başta Arap ve Fars edebiyatları olmak üzere, Türk edebiyatında da -Rûhî'nin *Terkib-Bend*'i, Ziya Paşa'nın *Zafernâme*'si gibi- birkaç istisna dışında; daha ziyade gerçek kişiler yerilmiş ve şahsi kinler ortaya dökülerek müstehcen söylemlere kadar gidilmiştir. Klâsik Türk edebiyatında birkaç kıymetli eser hariç hicvin mizahî yönü değil saldırı ve sövgü yönü ön plana çıkmıştır. Hiciv, ustaca yapılmış güzel örnekleri bulunmakla beraber çoğunlukla saldırma ve ağız dolusu sövmedir. Hiciv yazarı bu yolda hiçbir ölçü ve sınır tanımaz. Sövme ne kadar ağır olursa hiciv, o oranda etkili sayılır (Levend 1970: 40).

Türk Edebiyatında Hicvin Kısa Tarihi

Türk edebiyatında hiciv; genel itibariyle edebiyattaki diğer türlerin aksine Fars edebiyatı modelinde değil, temel ayaklarından biri hiciv türü olan Arap edebiyatının etkisinde gelişmiştir. Arap şiiri hakkında bilgi veren çeşitli kaynakların şiir türleri hakkındaki tasnifleri incelendiğinde görülür ki hicâ (hiciv), methiye ve mersiye türleri bu tasniflerde edebiyatın ilk şiir türleri olarak zikredilmektedir (Güven 1997: 8). Cahiliye döneminin meşhur heccâvları arasında İmrü'l Kays (öl. M. 565), Tarafa b. el'Abd (öl. M. 562), el-Mütelemmis (öl. M. 580), Hirnik (öl. M. 570), Abid b. el-Ebras (öl. M. 555) sayılabilirken; İslâm'ın gelişiyle birlikte nass ile yasaklanan¹duygular ile beslenen hiciv bir anlamda kısır kalmış, bu durum Hulefâ-yı Râşidin döneminde de devam etmiştir. Emevîler devrin-

¹ Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'in şu ayetine bakılabilir: Meâli: Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar

deki önemli isimleri Ahtal (öl. M. 710), Carir (öl. M. 732), Ferzad (öl. M. 733 ?)'tır. Hiciv edebiyatında Arapların en önemli isimlerinden sayılan Beşşar b. Burd (öl. M. 783) da Abbasîler döneminde yaşamıştır.

Tarihî seyir içerisinde hiciv türünde Araplardan etkilenen İranlıların (Çiftçi 2000: 113), edebiyatlarında ilk hiciv söyleyen şair hakkında çeşitli görüşler vardır. Klasik İran şiirinde hiciv konusunda çalışmaları bulunan Hasan Çiftçi, Farsça ilk hiciv örneğinin Arap asıllı Yemenli İbn Muferrig Himyerî (öl. M.688)'ye ait olduğunu tespit etmiştir. Farklı kaynaklarda ise Fars edebiyatında müstakil ilk hicviyenin Gazneli Mahmud hakkında yazdığı rivayet edilen hicviyye ile Firdevsî (öl. M. 1020) olduğu kabul edilmektedir. (Tokmak 1998: 449). Arap edebiyatı etkisiyle gelişen hiciv türünde Fars şairler de önemli eserler vermişlerdir.

Klâsik tarzda ilk şiir örneklerini XI. asırda *Kutadgu Bilig* ile vermeye başlayan Türk edebiyatında hiciv ve mizahî yönü olan eserlere XIV. asıra kadar fazla rastlanmaz. Bu dönemden önce verilen edebî ve tarihî metinlerde mizaha ve yergiye yer yer rastlansa da bunlar hicvin terim manasıyla örtüşmeyen, belki sosyal eleştiri mahiyetinde ele alabileceğimiz telaffuzlardır.² Elimizde İslâmdan önceki Türklerde hiciv geleneği olduğunu kanıtlayacak derecede edebî ve tarihî metin maalesef bulunmamaktadır. XIV. ve XV. asırlarda kaleme alınmış eğitici ve öğretici eserlerin içerisinde yer yer güldürücü hikâyelere tesadüf edilir (Demirel 2007: 132). Mesnevilerdeki hikâyeler içerisinde, bazı hikâye kahramanları ve bunların davranışları hakkında söylenmiş birkaç beyit haricinde en eski hiciv örnekleri Ahmedî ve Ahmed-i Dâî'ye ait olanlardır. Hiciv türünün en güzel örneklerinden kabul edilen Şeyhî'nin *Har-nâme*'si ise XV. asırda yazılmıştır. Hiciv ve hezeliyat daha önce hemen hemen yok gibiyken XVI.

---

da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir." Kur'an-ı Kerim, Hucurât 49/11.

² Bir örnek için Köktürk kitabelerinden Kültigin Âbidesi güney yüzü 5-6. satıra bakılabilir: "... Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırtıp konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmemiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin!" (Ergin 2005: 5).

asırdan itibaren azımsanmayacak ölçüde belirmeye başlar ve XX. yüzyıla kadar çoğalarak devam eder (Kortantamer 2002: 610).

Osmanlı Devleti'nin büyüyüp güçlenmesine paralel olarak XVI. asırda Türk edebiyatı da gelişimini sürdürmüştür. Saray, konak ve köşklere düzenlenen ilmî ve edebî sohbetlere çağrılabilme, devlet büyüklerinin iltifatına mazhar olabilme arzusu şairler arasındaki rekabet, kıskançlık ve düşmanlığı artırmış; hicvin kaynağı olan bu tür duyguların sevgiyle pek çok hiciv ve hezeliyat kaleme alınmıştır. Revânî (öl. M. 1523), Figânî (öl. M. 1531), Lâmi'î (öl. M. 1532), Gazâlî (öl. M.1534), Zâtî (öl. M.1547), Yahya Bey (öl. M. 1582), Şânî (öl. M.?), Bâkî (öl. M. 1600) bu asrın hiciv şairleri arasında yer alır (Ekinci 2014: 36).

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlayan menfi siyasî hareketlerin aksine edebiyat gelişimine devam etmiş, bu yüzyılda da güçlü şairler yetişmiştir. Devlet idaresinde bozulmaların meydana gelmesi, saray içerisinde çeşitli siyasî çekişmelerin başlaması, padişahattan ziyade hanım sultanlar ve vezirlerin idarede fazlaca etkin olmasıyla birlikte çok sık yaşanan azil ve tayinler edebiyatı da etkilemiştir. Devlet katında güçlü olana yakın olma arzusu, yönetimde sivrilmiş şahısları gözden düşürme gayreti, devlet ricali arasındaki çekememezlik ve düşmanlıklar bu idarecilerin maiyetindeki şairleri de etkilemiştir. Şairler arasındaki veya şairler ile devlet adamları arasındaki mücadeleler hakarete varacak seviyelere gelmiştir. Bütün bu arzu ve duygulardan beslenen hiciv türü de haliyle devrinde fazlaca revaç görmüş; şairlerin hicviyeleri bu yüzyılda fevkalade bir artış göstermiştir. Hiciv türünün en büyük ustası Nefî (öl. M. 1635) bu yüzyılda yaşamış, hicvin doruk noktası *Sihâm-ı Kazâ*'sında devrin ileri gelenlerini hiç çekinmeden hicvetmiştir. Sadece bu yüzyılın değil bütün Türk edebiyatının en büyük hiciv şairi Nefî karşısında ise Şeyhülislâm Yahya (öl. M. 1644), Nev'î-zâde Atayî (öl. M. 1618), Ganî-zâde Nâdirî (öl. M. 1626), Riyâzî (öl. M. 1644), Veysî (öl. M. 1628), Mantıkî (öl. M. 1635) gibi şairler de ona karşı ayrı bir cephe oluşturmuştur. Hicvin yoğunluğunu hayli artırdığı bu asırda makalenin konusu ise yine XVII. yüzyıl şairi olan ve edebiyat tarihlerinde genellikle rubâileri ile tanınmış, heccâv yönü pek bilinmeyen Azmî-zâde Hâletî'nin bugüne kadar ele geçmeyen *Hadd-i Mestân* adlı hicviyesi oldu. Görüleceği üzere Hâletî bu eserinde çağdaşı Nefî'nin *kadh*lı sözlerinden hiç geri kalmamıştır.

Azmî-zâde Hâletî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Türk edebiyatında Bâkî ve Fuzûlî (öl. M. 1556) gibi büyük şairler sayesinde orijinalliğin tamamıyla yakalandığı bir devir olan XVI. asırdan sonra XVII. asırda da Nefî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî (öl. M. 1666), Nâbî (öl. M. 1712) gibi usta şairler yetişmiştir. Bu şairlerin her biri kendi mecrasında sadece devrinin değil bütün Türk edebiyatının üstatlarıdır. Kaside nazım şeklinde yeniliğe giden Nefî, gazeli Bâkî'den devr alan Şeyhülislâm Yahyâ, Sebki Hindî'nin büyük şairi Nâ'ilî, hikmetli söyleyişin Türk edebiyatındaki mucidi Nâbî, rubâinin ankası Azmî-zâde Hâletî bu yüzyıldaki edebî tarz ve şekildeki zenginliğin müsebbipleridir. Yukarıda bahsedildiği üzere hiciv de bu değişimin bir diğer vechesidir. Edebiyat tarihleri ve biyografik malumat veren -tezkireler başta olmak üzere- kaynaklarda daha çok rubâi-gûluğu ile bilinen Azmî-zâde Hâletî ulemâ ve şuarâ zümresine mensup bir babadan H. 997 senesinin Şaban ayının 15. Berat gecesinde (M. 1570, 23 Ocak Pazartesi) İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Kaya 2003: I/2). Adı Mustafa'dır. Babası da şair olan Hâletî, genç yaşta eğitimine başlamış ve devrin pek çok âliminden ders almıştır. Aldığı derslerin akabinde iki padişaha hocalık etmiş ünlü Hoca Sâdeddin Efendi (öl. M. 1599)'den mülâzemet ru'ûsu almış ve 21 yaşında müderris olmuştur.

Meslek hayatına müderrislikle başlayan Hâletî, kadılık mesleğine geçmiş ve çeşitli şehirlerde bu görevlerde bulunmuştur.³

Genç yaşta babasını kaybederek yetim kalan ve yıllar sonra kaderin garip bir tecellisi olarak bir zamanlar kendisinin babasını kaybettiği yaşlarda oğlunu kaybeden ve bu iki üzücü olayın da etkisiyle ruhunda derin yaralar açılan Hâletî, kaynakların bildirdiğine göre; dürüst, iyi niyetli, âdil, cömert, çalışkan, zarif, hassas ve nazik bir kişiliğe sahiptir (Kaya 2007: I/7).

Hâletî hakkında en kapsamlı çalışmayı yapan ve *Divân*'ını titiz bir şekilde kâmilten yayımlayan Bayram Ali Kaya, şairin hayata ve dünyaya bakış tarzının karamsar olduğu kanısındadır. Şairin bu durumu pek çok dîvân şairinde karşılaşılan gelenek icabı takınılan bir tavır değil, arka planı şairin hayatında bulunan bir aksülameldir. Hâletî sahip olduğu ilim ve

³ Hâletî'nin kadılık yaptığı şehirler için bkz: (Kaya 2013:).

hünere karşılık gerekli iltifatı görememiştir. Ayrıca devrinde insanların ve toplumun bozulmaya başlamasına bizzat yaşayarak şahit olmuş ve zaten yaradılışından gelen karamsarlıkla daha da kötümser bir psikolojiye girmiştir. Kanaatimizce makalenin konusu olan *Hadd-i Mestân* kasidesi bu tavrın ulaştığı zirvenin Dervîş Paşa'nın şahsında patlaması olacaktır.

Kâtip Çelebi'nin belirttiğine göre hayatının bu kadar gelgitli geçmesine rağmen Hâletî, ilmî hayattan asla geri kalmamış ve hayret edilecek bir zihnî faaliyet içerisinde olmuştur. Kınâlızâde'den sonra yetişmiş en iyi âlimlerden birisidir. Vefatının ardından kütüphanesinden, bilfiil okunup yanlışları düzeltilmiş, gerek görülen yerlere hâşiyeler yazılmış üç-dört bin kitap ve yüzden fazla özel mecmua çıkmıştır (Aycibin 2007: 817).

Azmî-zâde Hâletî'nin bu faaliyetlerinin bir sonucu olarak manzum ve mensur birçok eseri vardır. Bu eserler: *Dîvân*⁴, *Rubâiyyât*⁵, *Sakinâme*⁶, *Münşeât* ve çoğunluğu edebî olmayan *Mihr ü Müşterî Hâşiyesi*, *Dürer ve Gurer Hâşiyeleri*, *Menar Şerhi Hâşiyesi*, *Muğni'l-Lebib Şerhi*, *Hidâye ve Miftah Şerhleri'ne Ta'likat*'i ile tefsire dâir *Kelimât*'i bulunmaktadır. (Kaya 2013:)

Azmî-zâde Hâletî'nin bugüne kadar bilinen bu eserlerinden başka, kaynaklar; onun Dervîş Paşa (öl. M. 1606) hakkında yazdığı *Hadd-i Mestân* adlı kasidesinin olduğu belirtilmişse de bu kasideye rastlanılamamıştır (Uzunçarşılı 1982: 363, Sarıcaoğlu 1994: 196). Hâletî hakkında bugüne kadarki en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Bayram Ali Kaya, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi adlı eserinde şairin Dervîş Paşa hicviyesi olduğunu yazarın kaydettiğini, lâkin yapılan incelemelerde bu eserin görülemediğini ayrıca belirtir.⁷

⁴ *Dîvân* Bayram Ali Kaya tarafından tenkitli neşir hâlinde yayımlanmıştır. (Kaya 2003).

⁵ *Rubâiyyât*'i doktora tezi olarak Cevat Yerdelen tarafından çalışılmıştır. (Yerdelen 1992).

⁶ *Sakinâme*, Bayram Ali Kaya tarafından yayımlanmıştır. (Kaya 2000).

⁷ Bayram Ali Kaya yaptığı çalışmasında *Hâletî Dîvânı*'nın tamamı yazma olan 28 nüshasını tespit etmiş, 24 nüshayı ise görmüştür. *Hadd-i Mestân* bu nüshalarda yer almamaktadır. Görülemeyen 4 nüshada ise bu kasidenin yer alması az da olsa ihtimal dahilindedir. Çalışmayı yaparken bu 4 nüshayı (Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı ASL-7, Mısır Millî Kütüphanesi No: 1752 [Türkçe Yazmalar Kataloğu c. 2, Kahire 1988, s. 62], Stâtsbibliothek, Handschriften Katalog [Dîvân, Bostân-ı Hayâl adlı eserde 17-84 yk. arasında bulunmaktadır, Berlin 1959, s. 225], Vat. Turco 219

Dönemin Siyasî Durumu ve Hâletî Üzerindeki Etkisi

XVII. yüzyılın rubâî şairi Hâletî'nin *Dîvânı*'nı konumuz yönünden incelerken hayatı hakkında da bir takım veriler karşımıza çıkmış oldu. Hâletî'nin yaşamı boyunca, çok defa azledildiği ve çeşitli görevlere tekrar geldiği, farklı memleketlerde bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Bu durumun oluşmasında devrin siyasal hareketleri önemli olduğu kadar, tahminimizce şairin de bu hareketler içerisinde hiç olmazsa kısmen bulunması etkili olmuştur. Zirâ Hâletî, I. Ahmed'in sadrazamlarından Derviş Paşa ile anlaşamadığını bir hicviyye ile göstermiştir ki bu hicviyye, makalenin konusudur. Lâkin biraz daha geri bir tarihe gittiğimizde Azmi-zâde Hâletî'nin 10 Temmuz 1601-24 Eylül 1603 tarihleri arasında veziriazamlık görevinde bulunan Yemişçi Hasan Paşa (öl. M. 1603) ile de arasının pek iyi olmadığı görülecektir. III. Mehmed (1595-1603) döneminde sadrazamlık yapmış olan Yemişçi Hasan Paşa; içeride ticarî meseleler, gümüşün değerinin düşmesini engelleme, Celalî isyanları ile meşgulken; dışarıda İstolni Belgrad savunması ve Avusturya savaşı ile uğraşmış bir sadrazamdır. İstanbul'da Sultan III. Mehmed'in kendisini korumasına bile aldırış etmeyen kapıkulu sipahilerinin isyanlarını bastırması ve bir süre sukûneti sağlamıştır. Pek tabii bu süre içerisinde çeşitli şahıslar yanında Hâletî'nin dostlarından Kapıağası Gazanfer Ağa ve Tırnakçı Hasan Paşa da siyaset edilmiştir. İsyancıları bastıran Yemişçi Hasan Paşa'nın sonu ise yine bir isyan neticesinde boğdurulmuş olmuştur. Kendisinden bahseden kaynaklarda belirtildiğine göre Hasan Paşa gözü pek, fakat çok inatçı ve kendini beğenmiş bir kimse olarak çok fazla düşman kazanmıştır (Köprülü: 1997: 343). Hâletî'nin *Dîvân*'ından takip ettiğimiz kadarıyla şair, Gazanfer Ağa'ya 4 kasîde sunmuş,⁸ Tırnakçı Hasan Paşa'nın kasrına iki kasîde söylemiş,⁹ Yemişçi Hasan Paşa boğdurulduğunda ise Şam'dan yeni sadrazam Yavuz Ali Paşa'ya tehniyet kasidesi göndermiştir.¹⁰ Hattâ Gazanfer Ağa ve Tırnakçı Hasan Paşa'nın

[*Dîvân di Azmî-zâde Hâletî Mustafa Efendi, Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana, Vaticani Turchi, Roma 1953, s. 191*] biz de göremedik.

⁸ *Hâletî Dîvânı*, K. 30, K. 31, K. 32, K. 33 (Kaya 2003: II/78-82).

⁹ *Hâletî Dîvânı*, K. 26 ve K. 27 (Kaya 2003: II/74-76).

¹⁰ *Hâletî Dîvânı*, Kıt'a 20 (Kaya 2003: II/102).

Yemişçi Hasan Paşa tarafından katlettilmesine dair üzüntülerini bildiren bir kıt'ası da bulunmaktadır. Bu kıt'ada Yemişçi Hasan Paşa, Yezîd olarak tanımlanmaktadır ki aslında bu da bir hiciv kıt'asıdır. Devrin puslu havasında bu tür günlük değişen ilişkileri şairin kaldıramadığı açıktır. Yemişçi Hasan Paşa için müstakil bir hicviyye yazmasa da Hâletî, tavrının onun muhaliflerini desteklediğini belirtir şekilde göstermiştir.

Yemişçi Hasan Paşa'nın ardından sadarete gelen Yavuz Ali Paşa kısa bir süre bu görevde bulunduktan sonra vefat etti (Demirsoy 2013:3 53). Yavuz Ali Paşa'nın ardından sadarete Lala Mehmed Paşa geçmiştir. 26 Temmuz 1604 – 21 Haziran 1606 arasında sadarete kalan Mehmed Paşa özellikle daha önce terketmek zorunda kalınan Estergon Kalesi'ni 29 Ağustos 1605 tarihinde kuşattı ve 3 Ekim 1605'de kaleyi zabtederek "Estergon Fatihî" ünvanını aldı. Şair Hâletî de bu büyük fethi bir kaside ile kutlamıştır.¹¹ Lala Mehmed Paşa, bu büyük fetihden sonra İstanbul'a geldiğinde içeride devam eden saray entrikaları ile uğraşmak zorunda kaldı. Özellikle mahdumlarından Peçevî, Paşa'ya kurulan tuzakları ve ardından çevrilen entrikaları tüm ayrıntılarıyla anlatır. Naîmâ ve dönemin diğer sâir tarihçileri de aynı minval üzere görüş bildirirler. Bu oyunlar sonucunda ilk olarak sadaretinde gözü olan Derviş Paşa tarafından yakın adamları kendisinden uzaklaştırıldı. Estergon fethinde büyük hizmetleri geçen adamlarından Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa Halep Beylerbeyliği'ne gönderildi. (Ak 2003: 73). Hayatı cephelerde geçmiş bir asker olarak diplomat kimliği ile de adından çok söz ettiren Lala Mehmet Paşa, Derviş Paşa'nın Sultan I. Ahmed üzerindeki etkisi sebebiyle İran serdari tayin edildiği sırada ordu ile birlikte Üsküdar'da iken padişah ile aralarında geçen olaylardan dolayı üzüntüsünden düştüğü yatağında 21 Haziran 1606 tarihinde vefat etti.

Hadd-i Mestân Muhatabı: Derviş Paşa

21 Haziran 1606 tarihinde Sadrazam Lala Mehmed Paşa'nın vefatı ile 22 Haziran 1606 tarihinde sadarete getirilen Derviş Paşa aslen Bosnalıdır. İstanbul'daki Bostancı ocağından yetişerek, bu ocağın kethüdalığında

¹¹ *Hâletî Divânı*, K. 37, (Kaya 2003: II/86-87).

bulunan Derviş Ağa, I. Ahmed'in validesi Handân Sultan'ın pek ziyâde itimadını kazandığından 1604'te Bostancıbaşılığa yükselmiş ve devlet işlerinde adeta sarayın müşaviri olmuştu (Baysun 1963: 551). Peçevî'nin naklettiğine göre yazar, Derviş Ağa'nın kardeşi Civan Bey'den bizzat dinlediği bir olayı anlatır. Bu rivayete göre Valide Sultan, oğluna Derviş Ağa'nın sözünden çıkmamasını annelik hakkı üzerine yemin ettirerek istemiştir (Baykal 1992: 297). Hal böyle olunca devlet işleri bir süre Derviş Ağa'nın telkinleriyle yürüdü. Valide Sultanın vefatının ardından Sultan I. Ahmed üzerindeki etkisi devam eden Derviş Ağa, İstanbul muhafızlığına tayin edilmiş fakat çok kısa süre sonra idaredeki eksikliği yüzünden bu görevden el çektirilmiştir. Lâkin yine çok geçmeden 18 Ocak 1606'da vezaretle Kaptan-ı deryâliğe getirildi. Bu görevde iken donanma gemilerinin tamiri ve yenilerinin inşası ile ilgilenecek üç ay içinde Akdeniz'e gönderilmek üzere elli parça kadırgayı hazır hale getirdi (Sarıcaoğlu 1994: 195). Sadrazam Lala Mehmed Paşa'yı türlü desiseler ile üzüntüden yatağa düşüren ve en sonunda mührü alan Derviş Paşa, kendinden önceki yöneticiler gibi devlet idaresine ait usulleri değiştirmeye işe başladı. İlk iş olarak Lala Mehmed Paşa'nın bıraktığı yetimlerinin elinden bütün malları aldı. Sebebi ise kendi ifadesiyle, "Sefer mühimmâtı için harc lâzımdır" oldu (İpşirli 2007: 314). Derviş Paşa'nın Lala Mehmed Paşa'nın yetimlerine kalan mallarına padişah fermanına karşın el koyması, onun Mehmed Paşa düşmanı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir ama aynı Derviş Paşa, serdar iken vefât eden Ferhad Paşa'nın müsâdere edilen mallarından yetimlere bir kısım verilmesi için bizzat padişaha telhîs yazmış ve padişah onun isteği üzerine Ferhad Paşa yetimlerine çiftlikleri bırakmıştır. (Orhonlu: 1970: 131). Bu telhisden Lala Mehmed Paşa'nın yetimleri için bırakılan malın sefer harcı için değil, tamamen şahsi kin sonucu alındığı sarahate kavuşur. Paşa, sadarete geldiği ilk Dîvân toplantısında da Naîmâ'nın belirttiği üzere çavuşbaşına "Ehl-i dîvân beni sâ'ir vezîre kıyâs etmesinler, kim ki fukarânın bugünkü işini erteye koya başını keserim" diyerek hâzırûnu tehdit etti (İpşirli 2007: 314). Daha önce Lala Mehmed Paşa'yı göndermek istediği İran seferine veziriazam olunca da gitmek istemedi. Bu fikrini padişaha kabul ettirmeye çalıştı. Hatta sarayda; padişah, şeyhülislâm, ve sâir vezirlerin katıldığı toplantıda; padişah sefer emrinin geç kaldığını ve seferin gelecek yıla ertelenmesini uygun gördüğünü bildirdi. Bunun

üzerine padişah ile Şeyhülislâm Sunullah Efendi arasında münakaşa oldu. Zira Sunullah Efendi İstanbul'dan çıkan ordunun geri dönmesinin devletin işleyişine uygun olmadığını hiç olmazsa Halep'e gidilmesinin doğru olup, orada kışlanmasının elzem olduğunu söyleyerek padişahın kararına Devlet-i Âlî'nin tarihinden örnekler vererek itiraz etti. Bu münakaşa *Hasan-Beyzâde Târîhinde* tafsilatıyla anlatılmaktadır. (Aykut 2004: III/846-847). Sunullah Efendi'nin son söz olarak "Ordu-yı hûmâyun'un yine İstanbul'a döndürülmesi, ilçilere karşı münâsib degüldür" demesiyle (Aykut 2004: III/851), Deli Ferhad Paşa Anadolu'ya bir miktar asker ile gönderildi. Derviş Paşa, Sunullah Efendinin bu tavrından rahatsız olarak kendisinin sefere gönderilmek istendiğini anladı. Bunun üzerine derhal Şeyhülislâmlık makamına Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi'yi atadı. Fakat kısa bir süre sonra Mustafa Efendinin vefatı sebebiyle Sunullah Efendi defeaten Şeyhülislâm oldu.

Dönemin Osmanlı kaynakları olan *Naîmâ*, *Hasanbeyzâde*, *Peçevî Târîhleri*, Derviş Paşa'dan bahsederken daima hakaret-âmiz ifadeler kullanırlar. Fitneci, ahmak, bed-hûy, dü-rûy, fodul, budala, fâsid vb. kelimeler bunlardan bazılarıdır. Derviş Paşa'nın sadrazamlık görevinde iken yaptığı işlerde kimi zümreleri rahatsız ettiği açıktır. Bu zümreler içerisinde özellikle ulemâ ve dönem İstanbul'unun gayrimüslim nüfusu bilhassa vardır. Zira Paşa, hazinenin gelir-gider dengesini düzeltmek için hoca sınıfının elinden, dinî vazife ve hizmetlerin idamesi için icap eden miktardan fazla ne varsa almak istiyordu (Burian 1952: 70). Ayrıca dönemin zenginleri arasında bulunan Yahudilerin fazla olan gümüşlerine devlet tarafından karşılığı bir iki yıl içinde verilmek üzere el konulması, İstanbul'daki şahnişinli evlerden 1000 akçe vergi alınması gibi kimi önlemleri almak istemesi sonucunda, Paşanın özellikle ulemâ ve gayrimüslim sınıfın baş düşmanı olduğunu¹² İngiliz elçisi Henry Lello anlatmaktadır (Burian 1952: 70). Naîmâ onun bu isteklerinin ancak katledilmesi ile son bulduğunu tafsilatıyla anlatır (İpşirli 2007 318). Derviş Paşa

¹² Meselâ Derviş Paşa'nın, Sultan I. Ahmed'e yazdığı bir telhiste patriklerce verilen pîşkeşin azaltılmasını istemesi gayrimüslim reayân üstündeki yükün hafifletilmesi için önemli bir teşebbüstür. Fakat devrin İstanbul patriği olan Matyoş'un değiştirilip yerine Atina patriği Lukyus'un atanmasını önermesi de kanaatimizce Hristiyan din adamlarının tepkisinin ana sebebidir. Bu telhis için bkz: Orhonlu 1970: 124-125.

sadrazam olunca dış ilişkilerde de sükûneti sağlamak istiyordu. Buna mukabil o sıralar 1579'da başlayan İngiltere-Osmanlı diplomatik ilişki lerinden sonra İstanbul'a gönderilen üçüncü elçi olan Henry Lello'dan dahi yardım talep edecektir. Paşa, Almanya hükümdarı ile sulh aktedilmesi için azamî gayret gösterdi. Lello'yu da bu minvalde kullandı (Burian 1952: 69). O, bu işlerde hükümdar üzerindeki etkisini kullanarak sulhu başarabileceğini ve Lello'nun da uluslararası tecrübesinden yararlanacağını düşünüyordu. Sulhu istemesindeki sebep ise basitti. Hazineye para kalmamıştı ve Hristiyanlarla harp masraflı bir işti. Henry Lello'nun tarafgîr olmayan gözlemlerine karşın bütün Osmanlı kaynakları Derviş Paşa hakkında olumsuz kanaate sahiptir. İngiliz elçisi Lello ise sadrazamdan bahsederken; onun çok zalim olmakla birlikte bu mevkide gördüklerinin en becerikli olduğunu ayrıca belirtmesi ilginç bir husustur. Zira dönem tarihçilerinden Peçevî, bu mevkiye böyle ahmak ve fodul birinin o zamana kadar gelmediğini söyleyerek tam tersi bir kanaat sergileyecektir (Baykal 1992: 331).

Derviş Paşa, Naîmâ'nın tafsilatıyla belirttiği gibi 9 Aralık 1606 günü Şeyhülislâm Sunullah Efendinin telkinleri sonucu azledildiğinden habersiz çağrıldığı sarayda boğdurularak öldürülmüştür (İpşirli 2007: 317). Hatta acemioğlanlar tarafından öldürülemeyen Derviş Paşa, birkaçını yaralamış bu durumu pencereden izleyen I. Ahmed'in "Bir kâfiri haklamaya yetmiyormusunuz, köleler sizi?" diye bağırmasını da duymuştur. (Burian 1952: 72). Naîmâ bu olay hakkında Sultan I. Ahmed'in hançeri ile olaya müdahil olduğu bilgisini veriyor (İpşirli 2007: 317). Acemioğlanlar çok yara alsa da sonunda işlerini bitirmişler ve Paşa'nın ölüsünü caddeye kadar sürüklemişlerdir. Herkesin görmesi için cesedi caddeye bırakılmıştı. Daha sonra Paşa'nın belli başlı dostlarından bazıları yalvararak cesedi gömmek üzere almışlardır.

Derviş Paşa'nın idam sebebi olarak, düşmanlarının konağına Hz. İsa ile Hz. Meryem'in resimlerini koyup onu Hıristiyanlık'la itham etmeleri, Demirkapı civarında yaptırdığı konağın bina emini olan yahudinin bazı sebeplerle ona kin besleyerek konak surlarıyla has bahçe arasındaki ahırın altından Enderun'a uzanan gizli bir dehliz açtırdığını ihbar etmesi, İstanbul evlerinden şahnişin başına 1000 akçe vergi almaya kalkışması, yahudiler hakkındaki düşünceleri dolayısıyla bu zümrenin saraydaki

ilgililere 400.000 altın dağıtıp onun aleyhine teşvik etmeleri gibi çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İdamında rol oynayan faktörlerden birisi de Anadolu'ya Deli Ferhad Paşa'nın (ki kendisi eski bir Bostanbıcaşısıdır) komutasında gönderilen ordunun serdarın liyakatsizliğinden dolayı dağılıp, iş görememiş olmasıdır (Yıldız, 2011: 282). *Naîmâ Târîhinde* yazar, konağının masraflarını çok bulan Dervîş Paşa'nın, yahudinin kurnazca oyununa gelecek kadar ahmak olduğunu belirtmesi şair Hâletî'nin ileride göreceğimiz düşünceleri ile örtüşmektedir. Vefatına, "Kıydı Dervîş'ine şâh" (1015) mısra ile tarih düşürülen Dervîş Paşa'nın katlinden dolayı I. Ahmed'in birkaç gün sonra pişman olduğu da belirtilir. Cesedinin Üsküdar'da Miskinler yakınlarında defnedildiği kayıtlıdır. Devlet tarafından el konan mallarından Büyükçekmece civarı köylerindeki çiftlikleri Doğancıbaşı Hâfız Ahmed Ağa'ya, Demirkapı'daki konağı önce Mısır muhafızı Hasan Paşa'ya, sonra Reîsülküttâb Hamza Efendi'ye temlik edildi (Sarıcaoğlu: 1994: 196).

Azmî-zâde Hâletî'nin Heccâv Yönü ve *Hadd-i Mestân* Adlı Hicviyesi

Osmanlı tarihlerinden tafsilatlı bilgisini vermeye çalıştığımız Dervîş Paşa hakkında *Naîmâ Târîhinde* ilgili bölümün sonunda "Merhûm Azmî-zâde Hâletî Efendi'nin Hadd-i Mestân ile müsemme seksen beyt kasâ'id-i garâ'ib-nümâsı merkûmun kâşif-i hâlidir" bilgisi bulunmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda genellikle Naîmâ'nın verdiği bu bilgi nakledilmiştir. Örneğin İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu bilgiyi tekrarlarken, Hâletî hakkında çalışması bulunan Bayram Ali Kaya da bu eseri kütüphanelerde bütün aramalarına rağmen göremediğini belirtmiştir (Kaya 2003: I/32).

Kaynaklarda belirtilen bu eser, bugüne kadar ele geçmemiştir. Yapılan taramalar sonucunda eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi 4962 numarada bulunan mecmua içerisinde bir nüshasına ulaştık.

Nuruosmaniye 4962 numaradaki eser, *Mecmû'a-i Müntehebât-ı Kasâ'id ve Eş'âr* adlı mecmuadır. 324 yapraktan oluşan mecmuanın 17. yüzyılda yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Metinler talik hatla yazılmış olup şiir başlıklarında ve kimi yerlerde kırmızı, yer yer beyaz, mavi ve turuncu

mürekkep kullanılmıştır. Mecmuada, kaside, muhammes, müseddes, muaşşer, tahmis, terkîb-bend, mesnevî, gazel, kıt'a tuyuğ, beyit, mersiye, tarih, şikâyetnâme, suriyye, şehrengiz ve pendnâme gibi biçüm ve türlerde şiirler ve yer yer bunlara yazılan nazîreler vardır. Şiirler derlenirken genellikle kasideler, musammatlar, mesnevîler, gazeller ve beyitler biçiminde divan düzenine uygun bir sıra izlenmiştir (Zülfe 2005: 122). Bu mecmuanın 141^a-142^b varakları arasında da Azmî-zâde Hâletî'nin *Ḥadd-i Mestân* hicviyesi kayıtlıdır.

Tarihçi Naîmâ'nın "kasâ'id-i garâ'ib-nümâ" olarak tavsif ettiği hicviye, belirtilen eserde kayıtlı olduğu gibi kaside nazım şekli ile yazılmış olup seksen beyitten müteşekkildir. Eser aruzun hezec bahrinin, *Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün* kalıbı ile yazılmıştır. Hâletî kasidesinin sonunda manzumenin ismini de sarahate kavuşturur ve her beyti bir asa olan şiiriyle o hadsize haddini bildirmek gayesinde olduğunu belirtir.

O olup her beyt-i mevzûnu bu nazmuñ bir 'aşâ güyâ
O ḥaddin bilmeyen bed-meste urdum *Ḥadd-i Mestânı* (b. 73)

Daha çok rubâî şairi bildiğimiz Hâletî'nin haksızlık karşısında suskun kalamayıp bir şekilde tarafgîrlüğünü belli ettiği yukarıda ifade edilmişti. Hayatı boyunca yaşadığı tayin ve aziller, bir mekânda ve görevde karar kılınmayışı onu daha da sivriltmiş olsa gerektir. Buna bir de Derviş Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz üzere insanlara karşı tehditkarâne ve zalimâne tutumu, saray çevresinde oynadığı siyasî oyunlar ve ulemâ üstünde kurmak istediği baskı ve değişiklikler eklenince üstelik bu sınıfa mensup bir şair olan Hâletî'nin tepkisini çekmesi güç olmamıştır. Ayrıca dönemin hemen bütün yerli kaynaklarında hakkında iyi ve güzel tek söz söylenmeyen Derviş Paşa'dan halkın dahi bezdiği bu kaynaklarda kayıtlıdır. Hâletî de bu duruma daha fazla seyirci kalamamış duygularını kâğıda dökmüştür. Lâkin onun bu hicviyesi *Dîvânında* görülen üsluptan uzak, tamamen hasmını hedef alan, ona karşı her türlü hücumu yapan Nef'î-vâri bir mahiyet taşır. Hatta bu hicviye Nef'î'ye *Sihâm-ı Kazâ*'sında ilham kaynağı olmuş, Nef'î aynı vezin ve kafiye *Ḥadd-i Mestân*'a nazire yazmıştır.¹³ *Sihâm-ı Kazâ*'da Gürcü Mehmed Paşa hakkındaki yazılan

¹³ Bu kaside için bakınız: Akkuş 1998: 149.

kasidelerden ilki Nef'î'nin naziresidir. Bu kasidede Nef'î *Hadd-i Mestân*'ın belki de en ağır beytini iktibas ederek (beyit no: 41) sanki o beytin Dervîş Paşa hakkında değil de Mehmed Paşa hakkında söylenmiş olduğunu belirtir; Hâletî'yi ilminden fazla irfanı varmış diyerek anar:

Bunuñcün söylemiş güyâ ki 'Azmi-zâde bu beyti
İlâhî goreyin 'ilminden efzûn ola 'irfanı

(Nef'î, Akkuş 1998: 151)

Özellikle kaside nazım şekliyle yazılmış olan hicivler muhatabının fizikî ve ruhî bütün yönlerine saldıran, onu herşeyiyle yerin dibine geçirmeyi amaçlayan hicivlerdir. Bu sebeple kaside şeklinde söylenmiş hicivler "büyük bir düşmanlığın eseridir" diyebiliriz (Güven 1997: 77-78). Klâsik Türk şairleri hicviyyelerinde genellikle mahlas kullanmamış ve hicivci kimliklerini şair kimliklerinden ayrı tutmaya gayret ederek hicviyyelerini çoğu zaman divanlarına almamışlardır. Bunun sebepleri arasında hicvin bir küfür sözü gibi algılanması, şairlerin bu tür sözleri kayda değer bulmamaları veya onun getireceği tehlikelerden çekinmeleri sayılabilir. (Pala ve Akkuş 1998: 450). Azmi-zâde Hâletî'nin *Hadd-i Mestân*'ı da *Dîvân*'ında yer almaz. Ayrıca kasidesinde taç beyit de bulunmamaktadır. Kasidenin Hâletî'ye ait olduğunu eserin başında yer alan "Vezîr-i âzam iken katl olan Dervîş Paşa hakkında Hâletî Efendinün *Hadd-i Mestân* nâm didüğü hicvidür ki tahrîr olındı. Tamâm seksen beytdür" ibaresinden öğreniyoruz. Pek tabii ki şiirin muhtevası da bunu kanıtlamaktadır.

Hâletî'nin şiiri klâsik kaside şekil ve üslubunda değildir. Yani nesib veya teşbib, tegazzül, taç beyit vb. kaside bölümleri manzumede bulunmaz. Dervîş Paşa'nın katlinden sonra kaleme alındığı anlaşılan manzume, Paşa'dan kurtulmanın şaire verdiği mutluluk ile başlar. Hâletî kasideye Allah'a şükür matlaı ile başlamıştır. Şükrün ardından Nef'î-vâri bir eda ile şair doğrudan hasmını hedef alan hücumlara başlar. Hâletî'ye göre Dervîş Paşa öyle bir Ehremendir¹⁴ ki hayr ve şer kelimeleri onun lügatinde

¹⁴ Ehremen, Ehrimen veya Ahrıman: Avesta'da ve Mezdiyesnâ dinsel edebiyatında bütün dev ve caduların önderidir. Avesta'daki iyilik tanrısı Ahura Mazda'nın en büyük düşmanıdır. Tüm kötülükler, pislikler, karanlıklar, bilgisizliler ve zulümler kaynağı odur. Ehremen'in genel olarak "dîv" veya "dev" diye bilinen ve ona destek veren yardımcıları vardır. İslâm kültürüne geçildiğinde bu kelime daha çok "Şeytân"

olmayıp Allah'ın kahrından bahis açılrsa ancak gülüp geçerdi. Gulyabani¹⁵ onun yanında ancak bir peri olurdu. Derviş Paşa gibi bir şahıs insandan türemiş olamaz. O, ancak dev karısı ile gulyabaninin soyundan gelebilir. Burada özellikle tarihçi Naîmâ'nın da onun bir gulyabani olduğunu vurgulaması Naîmâ'nın eserindeki ilgili bölümü yazmadan önce *Hadd-i Mestân*¹⁶ görüp okuduğunu ve ondan etkilendiğini düşündürür (İpşirli 2007: 317). Zaten Naîmâ *Hadd-i Mestân*'dan bahseden ilk kaynaktır ki beyit adedine kadar bilgi vermesi onun bu kasideyle olan ilişkisini kanıtlanması açısından yeterlidir.

Bu itham ve saldırılar ile muhatabını hedef alan şair, sözü onun yaptığı zulümlere getirir ve ejderin ağzından saçtığı ateşin onun gözünden çıktığını belirtir. Zulüm fenninin üstadı olan Derviş Paşa'nın yanında zebaniler onun öğrencisi bile olamazlar. Hâletî, Paşa'nın dış görünüşü ile iç dünyası arasında da ilgi kurar. Eskilerin ilm-i kıyâfet dediği bu ilimden kendince hükümler çıkarır. Onun yüzünü görenlerin Paşa'yı kızılık hastası sandıklarını belirterek içindeki ateşin dışına yansıdığını belirtir. Hâletî'ye göre Derviş Paşa'nın kendisi dahi din ve diyanetle meşgul olmadığını bilirdi. Bu yüzden başındaki destârı da kendisi gibi perişan bir vaziyetteydi. Hatta her gelen davada Kur'ân hükümlerini sorardı. Yalnız bunu da hükmün tam tersini işlemek için yapardı.

---

ve "İblis" karşılığı olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yıldırım 2008: 272, Öztürk 2009: 46.

¹⁵ Gulyabani, Türk halkının inanışında vücudu tüylerle kaplı, dev yapılı, pis kokulu, ayakları tersine olan korkunç bir yaratığın adıdır. Gündüzleri mezara girip geceleri hortlayarak dışarı çıkar. Geceleyn ahırlara girip atların kuyruklarını örer ve onları iyice terleyinceye kadar koşturur. Bütün vücudu sarı-kırmızı tüylerle kaplı bu insanımsı çirkin varlık, dağ yamaçlarında ve kimsenin olmadığı çöllerde akşam üstü ortaya çıkar. Avcılara yaklaşır onlarla insan gibi konuşur. Bir şeyler ister sonra onlara güreş yapmayı önerir. Avcı kazanırsa gulyabani sessizce çekip gider. Ama eğer o kazanırsa avcı, uzun zaman hasta yatacak demektir. Ya da çöllük ve harabe bir yerde yalnız başına yatan birinin ayağının altını yalaya yalaya kan çıkacak kadar inceltir. Sonra ölüncüye kadar kanını içer. Arapça "gûl" ve Farsça "beyâbân" kelimelerinin birleşiminden oluşup "Issız yerlerin ruhu" anlamına gelmektedir (Öztürk 2009: 422).

¹⁶ Eserin ismi *Naîmâ Tarihinin* kaynak aldığımız yayınında "hatt-ı mestân" olarak yanlış okunmuştur.

Yukarıda Derviş Paşa bahsinde söz edilen Paşa'nın bazı gelirleri – özellikle ulemânın gelirlerini- kesme gibi tasarruf teşebbüsleri Hâletî tarafından kasidenin farklı yerlerinde sert bir şekilde eleştirilir:

Bir iki gün o besler küştesin bu kat' ider rızkın
Degüldür anı âdem-ḥvârla bir bilmek erzânî (b. 6)

İderdi bî-tevaḳḳuf vaḳfını söndürmege himmet
Baḳup bir mescide görseydi bir şem'-i fûrüzânî (b. 27)

Nice erbâb-ı istiḥkâka ḥayr itsün o nâ-kes kim
Alurdu görse ger Loḳmân elinden loḳma-i nânî (b. 58)

Sadece ulemâ üzerindeki politikaları değil, Paşa'nın narhları¹⁷ indirmesi gibi ekonomi politikaları da bu hicivden nasibini alır. Zira narh politikalarında değışecek bir durum, kadıları da etkiler. Narhın azaltılmasından rahatsız olan esnaf veya yükseltilmesinden rahatsız olan halk, ilk olarak kadıya şikayete gider. Ayrıca kadıların narhlarda bir kısım hakkı olduğunu da hatırlarsak narhın düşmesine şairin neden kızdığı açığa kavuşur.

Hele mi'yâr-ı ḥikmet 'âkıbet narḫına indürdi
Çıḳardı gerçî kim bâlâlara ḡafletde noḳşânî (b. 70)

Hâletî'nin kasidesinde sadece Paşa da hicvedilmez. Manzume tahlilî bir gözle incelendiğinde onun yanındaki gürûhın da hicvedildiği görülecektir. Paşa'nın "zarta"sından bile az olan lutf u ihsânına tamah edecek "bed-nefs ü bed hulk" sahibi bu kişiler hiç de az değildi ve daimâ ricâ üzere hazırlardı. Şair kasidenin ilgili beyitlerinde Paşa'yı değil mezkur güruhu hicvetmiştir. Böylece bu ve bu gibi örneklerin gösterdiği gibi *Hadd-*

¹⁷ Narh, bir malın azamî fiyatını belirten bir ıstılahtır ve devlet tarafından mallara konulan tavan fiyatı belirtir. Narhı tatbik ile mükellef memurların başında ise sadrazam gelmektedir. Osmanlı'da narh politikası her devirde tartışılabilen hususlardan olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Pakalın 1983: II/655. Saray ve özellikle sadrazamlar narh meselesini konumlarını sağlamlaştırmak için araç olarak kullanmışlardır. Taşrada narhın tanzim ve tesbitiyle daha çok kadılar uğraşır. Narhın azaltılması halkı sevindiren bir gelişme olabilir ama esnâfın ve sâir diğer zümrelerin tepkisini çekmesi ise kaçınılmazdır. Kadı sicillerinde kendilerine narhın ne surette işleyeceğine dair Sadrazam buyrulduklarına rastlanmaktadır. Kanaatimizce bir kadı olan Hâletî de narhların indirilmesinden son derece rahatsızdır.

i Mestān da sadece bir şahıs hicviyyesi görünümünden çıkararak toplumsal eleştirinin de bünyesinde yer aldığı bir manzumeye dönüşmüştür. Hâletî, Paşa şahsında devrini ve bu devirdeki bozulmaları da yeri geldikçe hicveder:

Tururdı bir cemâ'at muntazır dâ'im ricâ üzre
 Hatîbün zarfâsından az düşerken luţf u ihsânı (b. 67)

Paşa'yı her yönden hicveden şair, onun doymak bilmeyen ihtirasını gözünden kaçırmaz. Yukarıda bahsedildiği üzere çeşitli siyasî entrikaların baş aktörü olan Derviş Paşa'ya eğer iki kardeş kanı insanı daha güçlü yapar denilse "Hasan ve Hüseyin'nin kanını bulsam da içsem" der ve bu ihtirasını ortaya koyardı.

Hüseyin ile Hasan kanın bulup nüş eylesem derdi
 Eger dinse semürdür iki kardaş kanı insânı (b. 26)

Şair, hücumlarına Derviş Paşa'yı zalimlik ve kötülüğün edebiyattaki sembollerinden Firavun, onun veziri Hâmân ve Nemrûd ile ilişkilendirerek devam eder. Hak ve hukuk kelimeleri onun lugatında yoktu. Mühür onda olduğu için elindeki yetkiyi kötüye kullanmakta o kadar maharetliydi ki doğan kuşun külâhını alıp kargaya verir, baykuşa ise bülbüllerin yurdu âşiyânı vermekten geri kalmazdı. Paşa'nın önce Bostancıbaşı olduğunu, daha sonra vezir olduğunu söyler ve cihân bağını bozmadan evvel bostanın hakkından geldiğini bildirir.

Olup bostancıbaşı evvelâ şoîra vezîr oldı
 Cihân bağını bozmadan muqaddem bozdı bostânı (b. 31)

Tarihçi Peçevî, sadrazamlık mevkiine o güne değin Derviş Paşa kadar ahmak ve budala birinin gelmediğini söyler (Baykal 1992: 331). Şair Hâletî de hicviyyesinde Paşa'nın bu yönüne değinerek; "tere otunu görse bütün bitkilerin sultanı bu derdi, yanında Berberistân'dan bahsetsek, traşa ihtiyacım yok berber getirmeyin derdi" diye hasmına hücum eder.

Nebâtâtuñ budur sulţânı dirdi gendnâ görse
 Komazdı añıla sîrûñ yanında sib-i Dayvânı (b. 33)

Tırâşum yoğ baña berber getürmeñ istemem dirdi
 Haţâyıla eger yanında añsak Berberistânı (b. 62)

Derviş Paşa'nın dış görünüşünü hicvetmekten kendini alamayan şair, ağzının kokusunun çok uzaklardan bile gelebildiğini dişlerinin gönlü gibi çürük olduğunu; o ağız kokusunu duyunca dünya halkının aynı anda yellendiğinin sanıldığını söyler. Ağzının kokusunun bütün vücuduna yayıldığını belirten şair, "Balık baştan kokar" atasözü mucibini tam manasıyla karşıladığını onun şanının bu olduğunu bilhassa belirtir.

Sirâyet kıldı büy-ı bed başından cümle 'azâyâ
Başından koçmak oldı mâhî-i deryâ-şifât şânı (b. 46)

Hadd-i Mestân hayli hakaret içeren bir manzumedir. Hâletî, şiirinde yer yer küfrün en ileri derecelerine varacak şekilde muhatabına hakaret eder. Hakaretlerde cinsel sapma, namussuzluk, dinsizlik, pislik, nesebin bozukluğu, fesatlık, çirkinlik gibi ithamlar sık sık söz konusu olur. Hakaret edilirken kullanılan araçlar arasında ise hayvanlar başı çeker. Paşa; menfi yönleriyle Merzifon eşeği, Deccâl'in eşeği¹⁸, Kirman Öküzü, ejder, köpek, karga, tilki, çakal, domuz gibi ithamlara maruz kalır. Bu hayvanların bünyelerinde barındırdıkları necâset ve hissî temayül tasvirlerde ön plana çıkan husustur. Hâl böyle olunca da Paşa, ancak kendisi gibi "kötü yüzlü, bed nefesli, kötü düşünceli ve yaratılışlı, sinsî" insanları sevecektir.

Derviş Paşa'nın ismiyle tevriyeli şekilde hicviyyesini devam ettiren Hâletî, onu Multân'ın dervişlerine benzetir. Multân dervişleri gibi "günbühre" dolaşan Paşa, az zamanda altın işlemeli elbiselere sahip olmuştur. Fakat, bu serveti de rüşvet veya başka yollarla elde etmiş olmalı ki şaire göre zindandaki hırsızlar, onunla bir tutulsa utancından can verirdi.

¹⁸ Bir gözü görmeyen, aldatıcılığı ve yalancılığıyla bilinen biri olarak anlatılan Deccâl'in Horasan, Kûfe ya da Isfahân'ın Yahudiye mahallesinde ortaya çıkıp tanrılık iddasında bulunacağı, ayakları hakî, vücudunun diğer yerleri kırmızı bir eşeğe binerek gezeceği, çok iyi yapılı olan bu eşeğin her adımıyla altı fersah yol alacağı söylenir ve Fars mitolojisinde bu eşek har-ı Deccâl olarak anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yıldırım 2008: 236.

Hadd-i Mestân' da Hâletî'nin hasmına karşı görüşlerinden tahmini-mizce kendi mevkii beklentilerine de ışık tutacak kimi ipuçları vardır.¹⁹ Şair kasidenin 68 ve 69. beyitlerinde:

İhânet kaçdın itdi kıble-i İslâma bî-şübhe
İdüp kaçdî-i Mekke bir 'adū-yı ehl-i îmānı

Dağı bir böyle kimse varmamışdı Ka'beye hergiz
Varup hac eyleyelden hâcı-i mel'ün Qarāmānî (b. 68-69)

derken, Mekke kadılığına liyakatsiz bir kişinin getirilmesini eleştirmektedir. M. 1606 yılında Hâletî, Bursa kadılığı görevinde bulunuyordu. Yukarıdaki ifadelerde yeni atanan Mekke kadısına bir hücum ve bu atamaya ön ayak olduğu için Derviş Paşa'ya bir saldırı varsa da biraz da şairin kendisini bu göreve layık görebileceği ihtimali unutulmamalıdır. Yapılan araştırmalarda M. 1606 yılında –ki Derviş Paşa bu yılın Haziran-Aralık ayları süresince sadrazam olarak kaldı- Mekke'ye kadı olarak Mehmed Bahsî Efendi'nin atandığı bilgisine ulaştık. Aynı zamanda şair olan Mehmed Bahsî Efendi, Rebiülahir 1015/Ağustos-Eylül 1606'da Mekke kadılığı görevine atanmış olup bazı üst düzey yöneticilerin etkisiyle aynı senenin Ramazanı/Aralık-Ocak 1606'da görevinden ayrılmıştır. (Aksoyak 2014:). Beyitlerde belirtilen şahsın Mehmed Bahsî olduğunu düşünmemizin ana sebebi atama tarihinin Derviş Paşa'nın sadarette olduğu bir tarihte olmasının yanı sıra gelen baskılar sonucu görevi bırakma tarihinin de Derviş Paşa'nın katlinin hemen ertesinde olmasıdır. Tarihî kaynaklarda hakkında fazla bir bilgi bulunmadığımız -eğer

¹⁹ Şairlerin, buldukları mevkiden azledildikleri veyahut istediği, hak ettiğini düşündükleri makama gelemedikleri zaman ilgili şahısları hicvetmeleri şahsî kinlerinin neticesidir. Buna benzer bir örnek Gürcü Mehmed Paşa ile Nefî arasında yaşanmıştır. Nefî de Gürcü Mehmed Paşa'yı azledilmesine sebep olarak görmekte ve hakkında aşağıdaki ifadeleri serdetmektedir.

Vezîr-i a'zâm oldı öyle bir har Gürcü-i nâdân
Aña çok görmedüm aslâ ben ol dârât u 'unvânı
Bu çok gördi baña devletle yağmâ-yı menâsıbdâ
Koca samsûn gibi kapdı elümden bir dilim nânı

diyerek hicvetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şenödeyici 2010: 325.

bahsedilen kişi ise- Mehmed Bahsî Efendi ile Hâletî'nin ne tür bir ilişkisinin olduğu veya tanışıklığı olup olmadığı meselesi şimdilik karanlıkta kalan bir konudur.

Azmi-zâde Hâletî, hücumlarına Paşa'nın gâfilliğinden dem vurarak kasideye devam eder. Mazlumların döktüğü göz yaşının sonunda yerini bulduğunu belirten şair, sözü kendisine ve eserine getirerek; her beyti mevzun bir asâ olan *Hadd-i Mestân* ile o hadsize haddini bildirdiğini söyler. Şair, daha önce hiç hicve bulaşmamışken, Derviş Paşa'nın zulüm bulutlarından yağın cefa yağmurlarının insanları yıldırıldığını, taşkınlığının sebebinin bu durum olduğunu belirterek okuyucusundan sanki özür diler bir tavır sergiler.

Dağı âlüde-i hicv olmamışdı dâmen-i bahrum
Olaldan hüsrev-i mülküñ yanınca peyk-i püyânı

Velî çok geldi bārân-ı cefâ ol ebr-i muzlimden
Anuñçün eyledi seyl-âb-ı gayret böyle tuğyânı (b. 74-75)

Şair, Derviş Paşa gibi hatalardan Âl-i Osman'ı saklamasını Allah'dan isterken; hicviyelerde genellikle görüldüğü üzere hasmının mezarında bile rahat olmaması bedduasıyla şiirini tamamlar.

METİN

Vezir-i a'zam iken katl olan Derviş Paşa hakkında Hâletî Efendinin *Hadd-i Mestân* nâm didüğü hicvidür ki tahtır olındı. Tamâm seksen beytdür.

Mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün
(.---/.---/.---/.---)

- 141^a 1. Bi-hamdillâh şeref buldı yine mülk-i Süleymânî
Felek hâk ile yeksân eyledi bir dîv-i nādânî
2. Çanı ol ehremen kim hayr u şerri bilmeyüp hergiz
İderdi hânde-i gâflet añılsa qahr-ı Yezdânî
3. Gören şekl-i kabîhin düşde hergiz hayra yormadı
Aña nisbet perî-sîmâ idi gül-i beyâbânî
4. Bulup dev qarısın gül-i beyâbânî zinâ itmiş
‘Aceb mi hâşıl olsa böyle bir bed-aşl-ı şeytânî
5. ‘Aceb beñzerdi haqqâ ejdere fark ol kadar var kim
O ağızından bu çeşminden saçardı nâr-ı süzânî
6. Bir iki gün o besler küştesin bu kat‘ ider rızkın
Degüldür anı âdem-hvârla bir bilmek erzânî
7. O kâlebde qarârı ihtiyâr itmezdi bir lahza
Eger kim rûhı anuñ olmuş olsa rûh-ı insânî
8. Girür dirlerdi ervâh-ı habîse cîfe-i kelbe
İkâmet kıldı ol cism içre cânı aña burhânî
9. Eger bağlansa zencîr-i cünûna halka-i la‘net
Olurdu gerden-i nâ-pâkine haqqâ ki erzânî
10. Bed-endâm u bed-ahter bed-nümâ bed-hulûk u bed-gevher
Çabâhatden mürekkeb ser-be-ser peydâ vü pinhânî
- 141^b 11. Zîlâl ü zulm ü zînnet menba‘ı dîv-i racîm-âsâ
Şer ü şür u şekâvet mebdî‘i çün nefis-i şehvânî

12. Re'îs-i fırka-i güm-geştegân-ı vâdî-i neket
Enîs-i zümre-i şâyestegân-ı kahr-ı Rabbânî
13. Cefâsı dâ'imâ çün berķ-i hırmen-süz-ı bî-mucîb
'Aṭâsı nâ-maḥal hem-vâre çün ebr-i zemistânî
14. Şikem-enbân kâhin sîne-hemyân-ı müşa'biddür
Çıķardı bir bir anlardan cihânuñ mekr ü destânî
15. 'Aceb üstâd idi ḥaḳḳâ 'azâb itmekde dünyâya
Zebânî olmaz ol fende anuñ ṭıfl-ı sebaḳ-ḥvânu
16. Kaçan kim katline say' eyleseydi bir müselmânıñ
Umardı himmet-i Fir'avndan imdâd u rûḥânî
17. Gelür andan şorardı lâ-cerem kâfirleri cinnüñ
Ferâmüş olsa nâgeh anda resm-i nâ-müselmânî
18. Bilürdi ḳalbi ḥâlî olduĝın el-hâḳ diyânetden
Perîşân idi ĝâyet başda destâr-ı perîşânî
19. Ḥilâfın işleyüp me'cür ola tâ i'tikâdıncâ
Şorardı her gelen da'vâda la-büd ḥükm-i Ḳur'ânî
20. Bu deñlü ḥâl-i erbâb-ı zamânı müşkil olmazdı
Olaydı yetmiş iki millet içre bir zebândânı
21. Tekellüfsüz delîl-i ḥulḳ idi peymânı elbette
Ḥuşuşâ kim ola yanınca epsem Allâh ĩmânı
22. İşitmiş mü'minüñ ḳalbini yıḳmaḳ 'arşı yıḳmaḳdur
Anuñçün yıḳmaḳ isterdi ḳulüb-ı ehl-i ĩmânı
23. Ğazab vaḳtinde ṭoĝrılmazdı illâ ehl-i İslâma
Şanurdu nîze-i kâfir gören çeşminde müjĝânı
24. Şitâb ile varur dîv-i racîme müjde eylerdi
Göreydi beyt-i aḫzân içre aĝlar pîr-i Ken'ânı

25. Taşardı germi tā kim cism-i pākin ide āzürde
Eger Eyyüb görse mübtelā-yı derd-i cismānī
26. Hüseyn ile Hasan kanın bulup nüş eylesem derdi
Eger dinse semürdür iki qardaş kanı insānı
27. İderdi bī-tevaqquf vaqfını söndürmege himmet
Bağup bir mescide görseydi bir şem^c-i fūrüzānı
28. Eger kim gelmiş olsa devrine Fir'avn u Hāmānuñ
Anuñ ferrāşı olmazsa bunuñ olurdu derbānı
29. İderdi şiddet-i şavtçün anı bulsa ²⁰
Kağan kim urdu āteş-ḥāneye Nemrūd bünyānı
30. Har-ı Deccāle ḥıdmet kıлмаğa lāyık görilmezdi
Eger rüşvet vireydi alduğı māl-ı firāvānı
31. Olup bostāncıbaşı evvelā şoñra vezīr oldı
Cihān bāğını bozmazdan muḳaddem bozdı bostānı
32. Gezerken daḥı bostān içre ol ḡāyetde sevmezdi
Cu'al büyünü başdurdu bu diyü verd-i ḥandānı
33. Nebātātuñ budur sulṭānı dirdi gendā görse
Qomazdı añıla sīrūñ yanında sīb-i Dayvānı
34. Alup bāzuñ külāhın giydürdi kelle-i zāğa
Virürdi büm-ı şūma āşiyān-ı 'andelibānı
35. N'olaydı beñzeyeydi pāyına sā'ir yiri dirdi
Yanında medḥ olınsa ḥüsn ile ṭāvūş-ı cevlanı
36. Tutarı çiftte yarar diyü ber-ter ḡāv-ı 'anberden
Añılsa Ḡāv-ı Merzifon ile cāmūs-ı Kırmānı

---

²⁰ Bu kelime okunamadı.

37. 'Arağ yanında olmuşdı berâber cevher-i cāna
Yinür şanurdu bezminde añılsa la'î-i rummānī
38. Yazardı dest-i nā-hemvārı bir haṭṭ-ı perīşān kim
Gelürdi anı seyre görmeyenler haṭṭ-ı dīvānī
39. Diyānetle o kim mevsūf ola anuñla bir ũtmaz
Şeğāl-i Türki hırs-ı Rūsı hũk-i cengelistanı
40. Dehān-ı bed-sözi ammā ki olmuşdı bed-ender-bed
Meger kim ağzı taḥṭānī ḥelādur enfi fevḫānı
- 142^a 41. Dehān u ğabğab u enfine nisbet pāk-idi kat kat
Küs-i murdār қаһpe kīr-i Lūṭī ḥuṣye-i zānī
42. Lu'ābından eger kim şıçrasa bir қаtre söylerken
İderdi ḥaşre dek ḥũkm-i necisde cümle 'ummānı
43. Gelürdi bũy-ı bed açsaydı ağzın niçe fersahdan
Çürüklükde hemān gönli gibiydi cümle dendānı
44. Şanurlardı ki dünyā ḥalkı hep yellendi bir yirden
Dehānından gelen bũy-ı bedi қоқduқça yārānı
45. Қızılıқ ḥastesi şandı görenler rũy-ı nā-pākin
Meger kim ṭıynet-i ḥākisi olmuşdı ḥorāsānī
46. Sirāyet kıldı bũy-ı bed başından cümle 'azāya
Başından қоқмақ oldı māhī-i deryā-şifāt şānı
47. Anuñ ol riş-i bed-endāmına beñzerdi ğāyetde
Olaydı dār-ı sa'leb liḥye-i ceddi beyābānī
48. Çıkarurdu o çeşm-i ezraқuñ naқşını naқşı 'aynıla
Devād-ı lāciverde nevre ṭoldursa eger Mānī
49. Yiterdi niçe bir burnı düşen meczũma ḥaққā kim
Kesüp enfin üleşdürseñ eger çün ğāv-ı қurbānı

50. Eger halka eger şah-ı cihāna hayr şanmazdı
İderdi tırma icrā resm-i küfr-āyın müselmānī
51. Hukūḫ-ı ni'met-i şāmu ne bilsün öyle ha'ın kim
Nemek-ḥvār olsa bir yirde çalar lā-būd nemek-dānī
52. Siyāset lāzım olmaz cān virür 'arından elbetde
Ḥiyānetde anuñla bir tıtılsa düzd-i zindānī
53. Qabā-yı zerkeşe müstağraḫ oldı az zamān içre
Gezerken gun-bürehne nitekim dervīş-i Multānī
54. O kim nā-cins ola aşlında himmet sūd-mend olmaz
Şuyın iy virmeden bir āhen olmaz tiğ-i Kirmānī
55. Bu deñlü sīr iken Haḫ ni'metinden kādīr olsaydı
Qomazdı seglere pes-mānde ḥvān-ı garībānī
56. Yine ḥardur muḫarrer esb-i tāzīnūñ yirin tıtırmaz
Cül-i zer-befte girse bir ḥasır kim ḫadr-ı pālānī
57. Yedi cecdi inābet eylemişken Şeyḫ Necdīden
Qabūl itmezdi gelse olmağa bir gice mihmānī
58. Nice erbāb-ı istihkākā ḫayr itsün o nā-kes kim
Alurdı görse ger Loḫmān elinden loḫma-i nānu
59. Kılurdu def'-i ḡam ḡam virmeden erbāb-ı 'irfāna
Alurdı ḫatl-i erbāb-ı hünerden ḫazḫ-ı rūḫānī
60. Hemīşe dirdi kim ben merdüm-āzār olmasam bulmam
Şafā-yı ḫāḫrum ārām-ı rūḫı rāḫat-ı cānı
61. İder mi ḫikmet üzre bir 'amel hergiz o nādān kim
Devā-yı müshil ü ḫābiz şanur Īrān u Tūrānı
62. Tırāşum yoḫ baña berber getürmeñ istemem dirdi
Ḥaḫāyıla eger yanında añsak Berberistānı

63. Benüm Keyvâna bir hısm yok diyü feryâda başlardı
Eger bir hem-zebânından işitse burc-ı Keyvânı
64. İki kavm idi dâ'im iltifât-ı şümuna mazhar
Ya Türküñ müfsidi yâ merdümüñ bî-'ilm ü 'irfânı
65. Qarâr itmişdi anda qande kim var ise bir fâsîd
Qapusı gūyiyâ olmuşdı bed-gevherlerüñ kânı
66. Bulurdı bed-dek ü bed-lehce vü bed-nefs ü bed-ḥulqı
Severdi herze-gerd ü herze-kâr u herze-gūyânı
67. Tırurdı bir cemâ'at muntazır dâ'im ricâ üzre
Ḥatîbüñ zarḥasından az düşerken luḫ u iḥsânı
68. İhânet qaşdın itdi kıble-i İslâma bî-şübhe
İdüp qaḏî-i Mekke bir 'adū-yı ehl-i İmânı
69. Daḫı bir böyle kimse varmamışdı Ka'be'ye hergiz
Varup hac eyleyelden ḥacı-i mel'un Qarāmānî
70. Hele mi'yâr-ı ḥikmet 'âkıbet narḫına indürdi
Çıqardı gerçi kim bālâlara ḡafletde noḡşânı
- 142^b 71. Sütün-âsâ tırup hiç ḥâke girmek fikrin itmezdi
Tıoḡundı başına bînâ-yı dehrüñ şâh-ı merdânı
72. Niçe qaldurdı göz yumup açınca bâr-ı büngâhuñ
O ḡâfil az şanurdı seyl-i eşk-i derd-mendânı
73. Olup her beyt-i mevzünü bu nazmuñ bir 'aşâ gūyâ
O ḥaddin bilmeyen bed-meste urdum *Ḥadd-i Mestâm*
74. Daḫı âlüde-i hiçv olmamışdı dâmen-i bahrum
Olaldan ḥüsrev-i mülküñ yanınca peyk-i pūyânı
75. Velî çok geldi bārân-ı cefâ ol ebr-i muzlimden
Anuñçün eyledi seyl-âb-ı ḡayret böyle tuḡyânı

76. Eger Hâk olmasa ehl-i zilâlûñ zihî ol hâzret
Niçün me'mûr ider müşriklerûñ hücûm ile hânı
77. Yine bir böyle hâr peydâ olursa pend alup bundan
Leked-h'vâr olmasun yoğ yirlere merd-i sũhan-dânî
78. İlahî her zamân zâlimleri bergeşte-hâl eyle
Hâfâdan şakla dâ'im hânedân-ı 'Âl-i 'Osmânı
79. Ola çengâl-i kahr-ı şehriyâriden her müfsid
Hemîşe 'arşa-i pehnâ-yı 'adlûñ güy-ı gâltânı
80. Yanında olmasun hergiz cüdâ âh-ı sitem-dîde
Derûn-ı kabr-i nâ-pâkin pür itsün dūd-ı zulmânî

Sonuç

XVII. yüzyılda diğer devirlere göre artış gösteren hiciv edebiyatı, en büyük mümessilini Nef'î ile verir. Fakat devrin siyasî çekişmeler, saray entrikaları, bozulan toplum yapısı vb. sorunları Divan şairleri için birer menbâ olmuştur. Şairler; haksız, zâlim gördükleri kişileri hicvetmekten geri durmamışlar, bu uğurda birbirleri ile de çekişmeye dahi girmişlerdir. Bu yüzyılın daha çok adından rubâileri ile söz ettiren şairi Azmi-zâde Hâletî'nin sadrazam Derviş Paşa hakkında bir hiciv kasidesi olduğu başta *Naîmâ Tarihi* olmak üzere dönem kronikleri ve onu kaynak alan diğer eserlerde de belirtilen bir bilgiydi. Naîmâ'nun "kasâ'id-i garâib-nümâ" olarak tavsif ettiği *Hadd-i Mestân* seksen beyitlik bir hicviyye kasidesidir. Hiciv kasidelerinde âdet olduğu üzere nesip veya teşbib bölümü bulunmayan bu manzume, taç beyte de hâvi değildir. Derviş Paşa'nın katledilmesinin ardından kaleme alındığı anlaşılan hicviyye daha ilk beyitte Paşa'nın vasfında hakaret-âmiz sözler ile başlar. Hâletî, daha önce heccâv yönünü bilmediğimiz bir şairdir. Bu kasidesi ile görülmüştür ki şair, bu türün ustası sayılan Nef'î'yi hiç aratmaz. Şair bazen ince nükte ve alay ile kimi zaman da galiz ifadeler ile hasmına hücum eder. Onun dış görünüşünden, içindeki fesatlıklara kadar her türlü sövgü manzumenin muhtevasında vardır. *Hadd-i Mestân* kanaatimizce bu hâliyle Türk hiciv

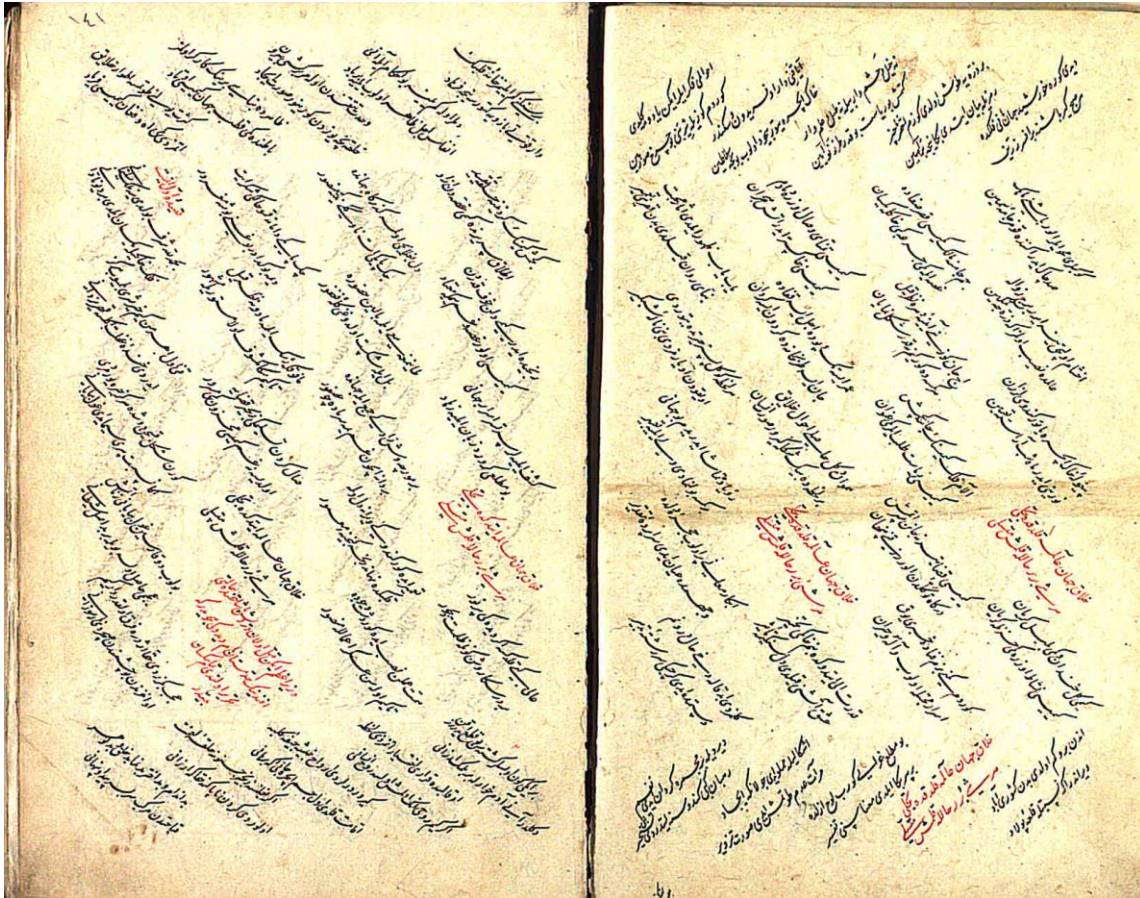
edebiyatının müstesna eserleri arasında kendine yer etmiş olsa gerektir. Bugüne kadar ele geçmeyen ve mecmualar arasında kalan eser, hiciv edebiyatının önemli bir numunesidir. Nefî gibi bir hiciv şairine kaynaklık etmiş, arkasından nazire dahi yazılmış *Hadd-i Mestân*'ın metninin ortaya konması hiciv edebiyatına bir katkı olup; şairin bugüne kadar ele geçmeyen bu eseriyle onun heccâv yönü de artık edebiyat tarihlerinde, Hâletî'den bahseden kaynaklarda kendisine yer bulacaktır.

Kaynakça

- AK, Mahmut (2003), "Lala Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 71-73.
- AKKUŞ, Metin (1998), *Nefî ve Sihâm-ı Kazâ*, İstanbul: Akçağ Yay.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2014), *Bahsî, Mehmed Bahsî, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2610>, çevrimiçi: 30.10.2015.
- AYCİBİN, Zeynep (2007), *Katip Çelebi Fezleke Metin-Tahlil*, C. 1, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AYKUT, Şevki Nezihî (2004), *Hasan Beyzâde Târîhi Metin-İndeks* (C.3), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (1992), *Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi* (C.2), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- BAYSUN, M. Cavid (1963), "Derviş Paşa", *İslâm Ansiklopedisi* C. 3, s. 551-552.
- BROCKELMANN, C. (1993), "Arap Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, s. 524-540.
- BURİAN, Orhan (1952), *The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte (Babiâlî Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- ÇELİKTEMEL, Başak (2012), *A Study of the Third English Ambassador Henry Lello's Report on the Ottoman Empire (1597-1607)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- ÇİFTÇİ, Hasan (2000), *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- DEMİREL, Gamze (2007), "Klasik Türk Edebiyatında Hiciv, *TALİD Eski Türk Edebiyatı II*, s. 131-154
- EKİNCİ, Ramazan (2014), "Türk Hiciv Edebiyatının Sıradışı Bir Şairi: Küfrî-i Bahâyî ve Eserlerinden Örnekler", *Türkiyat Mecmuası*, s. 33-58.
- ERGİN, Muharrem, (2005), *Orhun Abideleri*, 35. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- FARES, Bichr (1964), "Hiciv", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5 s. 473-475.
- GÜVEN, Hikmet Feridun (1997), *Klâsik Türk Şiirinde Hiciv*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2007), *Târih-i Na'imâ* (C.1), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KAYA, Bayram Ali (2000), "Azmi-zâde Hâletî'nin Sâkî-nâme'si", *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Agâh Sırrı Levend*, s. 59-106.
- KAYA, Bayram Ali (2003), *The Dîvân of 'Azmi-zâde Hâletî* (C.1-2), Harvard: Harvard University Press.
- KAYA, Bayram Ali (2013), Hâletî, Azmizâde, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=280>, çevrimiçi: 30.10.2015.
- KILIÇ, Zülküf (2012), "Türk Edebiyatında Birbirine Yakın Üç Kelime: Hiciv, Medih ve Hezel", *Turkish Studies*, s. 1741-1750.
- KORTANTAMER, Tunca (2002), "Kuruluşundan Tanzimata Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Türkler*, C. 11, s. 605-621.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1997), "Yemişçi Hasan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, s. 342-343.
- LEVEND, Agah Sırrı (1970), "Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hezl ve Hecv)", *TDAY Belleten*, s. 37-45.
- Mütercim Asım, *Kâmus Tercümesi*, Matbaatü'l-Osmâniye C. III, 1305.
- OKAY, Orhan (1998), "Hiciv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 447.
- ORHONLU, Cengiz (1970), *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler-Telhîsler (1597-1607)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÖZTÜRK, Orhan (2009), *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yay.

- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- PALA, İskender, Metin Akkuş (1998), "Hiciv/Türk Edebiyatı-Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 450-452.
- SARICAOĞLU, Fikret (1994), "Derviş Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, s. C. 9, 195-196.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer (2010), "Nefî ve Gürcü Mehmed Paşa Mücaldesinin Tarihî ve Edebî Boyutları", *Gazi Türkiyat*, 319-332.
- TOKMAK, A. Naci (1998), "Hiciv/Fars Edebiyatı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 449, 450.
- TOLASA, Harun (1986), "18. yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde'nin *Istilahâtü's-Şi'riyyesi*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 24, İstanbul s. 363-380.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1982), *Osmanlı Tarihi*, 3. Baskı, (C.3 II. kısım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- YERDELEN, Cevat (1992), *Azmizâde Hâletî'nin Rubâileri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YILDIRIM, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- YILDIZ, Murat (2011), *Bahçevanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İzmir: Yitik Hazine Yay.
- ZEKERİYYA A. (?), *Hicâ*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi.
- ZÜLFE, Ömer (2005), "Seyyid Nesimî'nin Tuyuğlarına Ek", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S.4, s.121-135.

Handwritten Persian text in a dense, cursive script, arranged in approximately 15-20 horizontal lines per page. The text is written in black ink on aged, yellowish paper. The script is highly stylized and compact. The pages are numbered in the top left corner, with '165' on the right page and '164' on the left page. The text appears to be a collection of verses or a continuous narrative, typical of classical Persian poetry or prose. There are some red ink markings or initials interspersed within the text. The overall appearance is that of an antique manuscript.

